

Írta: Sárík Eszter

A GYERMEK- ÉS FIATALKORI BŰNÖZÉS MEGELŐZÉSI LEHETŐSÉGEI

A gyermek- és fiatalkori bűnözés igen népszerű téma mostanában, az elektronikus és az írott sajtóban egyaránt. A sajtóorgánumok azonban a népszerűség érdekében gyakran hajlanak a téma szenzációhajhász feldolgozásához, mellőzve a bűnözés okainak érdemi feltárását, és teljes mértékben szem elől tévesztik a problémára adandó válaszok kifejtését. Nem állítom, hogy az alábbi munka teljes körű képet tud adni a kérdésre adandó válaszok köréről, de arra törekszik, hogy felhívja a figyelmet a megelőzés fontosságára. A kitekintés inkább elméleti, mint gyakorlati megközelítésű, de ahol mód van rá, az empirikus vonatkozásokat is feltárja.

A téma aktualitását az a tény adja, hogy a gyermek- és fiatalkori bűnözés mértéke egyre nő, és dr. Gibicsár Gyula (legfőbb ügyészségi osztályvezető ügyész) szerint a bűnözés az évek során egyre brutálisabbá lesz, és a fiatalkorú bűnelkövetők palettája egyre színesebbé válik.

A probléma megoldásának teljes kifejtése meghaladja a rendelkezésre álló kereteket, de a hazánkban dr. Gönczöl Katalin által ismertetett skandináv háromlépcsős bűnmegelőzési modellt segítségül hívva megkísérlek átfogó képet nyújtani a gyermek- és fiatalkori kriminalitásról.

A Magyarországon is terjedőben lévő program első lépcsőben a bűnalkalmak csökkentését célozza meg, kísérletet téve a leszakadó társadalmi csoportok integrálására. A segítség a veszélyeztetettség kialakulását igyekszik megelőzni, a gyermek még nem vált sem elkövetővé, sem sértetté: a megoldásban a segítő-szolgáltató jelleg kerül a reflektorfénybe.

A másodlagos megelőzésnél már kezdenek különválni az érintettek sértetti és elkövetői irányba, de még éles az áthallás a kettő csoport között. A gyermek veszélyeztetett, de a bántalmazás áldozata gyakorlatilag ugyanolyan bánásmódra szorul, mint aki a droghoz nyúl vagy apróbb törvénysértést követ el támasztalan útkeresésében.

A harmadlagos megelőzés már nem vegytiszta megelőző program, helyesebb a rehabilitáció és reszocializáció kifejezéseket használni. Ennél a stádiumnál a bűncselekmény ugyanis megtörtént, mind az áldozati, mind az elkövetői szerep valós és teljes, de az újabb elkövetés vagy a viktimizációs teher leküzdésére van mód. Mindkét csoportnál szükség van humánus megoldásokra, a pedagógiai funkciók előtérbe állítására, elkövetői oldalon ezt a büntetés és a megtorlás elé helyezve. A szankciórendszer bemutatásán kívül a kiszabás módját is fontos ismertetni.

1. AZ ELSŐDLEGES MEGELŐZÉS

A társadalmi integráció

Gönczöl Katalin társadalmi kontroll-elméletében fejti ki azokat a megelőzési eszközöket, melyek alkalmasak az anómiás társadalom átalakítására és így a kriminalitás csökkentésére.¹ Célja a társadalmi kötelek megerősítése és megtartása, valamint a társadalmi integráció biztosítása. Elméletében abból indul ki, hogy minden egyes embernek és közösségnek vannak társadalmat integráló adottságai, mellyel képes a társadalom tagjait a normakövetésre ösztönözni. Minden egyén

¹ Lásd: Gönczöl K.: Bűnözés és megelőzés: Devianciák. Bűnözés és a megelőzési stratégia (Társadalmi Szemle, 1994/5. szám 42-43. old.)

racionálisan gondolkodó lény, aki képes eldönteni, hogy szükségleteinek kielégítésére melyik utat választja, és tudja, hogy azzal mit kockáztathat.

De kinek a feladata a társadalmi integráció megteremtése? A jóléti állam ideája, az egyre szélesedő szociális ellátások, az emberi jogok kiszélesedése és az egyéni érdekérvényesítési lehetőségek javulása és artikulálásának igénye értelemszerűen egyre több problémát, dilemmát és megoldatlanságot, elégedetlenséget hoz felszínre, ami állandó ellátási nehézséget és kielégítetlen igényeket teremt. Ha nem tisztázott, hogy az adott kormányzat, államhatalom, közösség milyen keretben tartja ezt kezelendőnek, megoldandónak, finanszírozhatónak, akkor a szükségesnél is nagyobb konfliktusok keletkeznek az értelmezés elmaradása, a kommunikációs zavarok miatt. Az emberek nem biztosak abban, hogy az adott kérdéseket nekik kell-e megoldani, „övék-e a probléma”, az állami beavatkozás pedig, különösen annak formái és mértéke, nagyon kényes kérdés. Különösképpen hazánkban, ahol a szocialista állam mindenbe beleszóló, paternalista felfogását váltotta fel a demokratikus „be-nem-avatkozás” rendszere.

Az állami beavatkozás határainak módosulása miatt szűkültek az állami szociálpolitika lehetőségei a hibás szocializáció következményeinek orvoslására. Kiegyensúlyozott szociál – és azon belül családpolitikára szükség van a társadalomban. Magyarországon a családpolitika jelentése olyan állami intézkedésekkel fonódott össze, amelyek a népesség számának alakulását, a családok szerkezetének és munkamegosztásban elfoglalt helyének, gyermeknevelési, gondozási szokásainak befolyásolását tűzték ki célul. A családvédelem problémáit közelről ismerő szakember erről így ír: „A családpolitika eszköztárába tartozik azonban az is, hogy milyen szakmájú emberek milyen felkészültséggel és attitűddel végzik a közvetítői tevékenységet, milyen szolgáltatások állnak rendelkezésre, ezeket ki finanszírozza, milyen tulajdon- és szervezeti formában.”² A magaslesről szemlélődő politika azonban mintha még mindig elmaradna a gyakorlat hívószavától. Az 1999 októberében napvilágot látott Nemzeti Családpolitikai Konceptióról szóló előterjesztésben számos nemes és támogatandó cél fogalmazódik meg a családpolitika eszközeit, céljait és feladatait illetően. Tény azonban, hogy ami az elmúlt rendszerben keserűvé, erőltetetté és hiteltelenné tette a családpolitika fogalmát, nem tűnik megváltozni. A Konceptió egészének áttanulmányozása után az olvasóban az érzés marad, mintha egy családalapításra és megfontolt családtervezésre lelkesítő kiadványt olvasna, semmint egy, a valódi problémákkal komolyan szembesülő, részletekbe menő családpolitikai programot. A Konceptió elsősorban a középosztály családtervezését és családi körülményeinek jobbítását tűzi ki célul, a hátrányos helyzetűek kríziskezelése mintha háttérbe szorulna.

A gyermekvédelem szerepe a megelőzésben

A gyermekvédelem, mint a szociálpolitika kiemelkedő szegmense rokonságban áll a családpolitikával. A gyermekvédelem azonban, ellentétben a családpolitikával, saját, kiépült intézményrendszerrel rendelkezik, így nem kényszerül általánosságokban fogalmazni, hanem konkrét tevékenységi körének meghatározásával és annak állandó felülvizsgálatával képes hozzájárulni a bűnmegelőzéshez.

A megelőzés, a háromlépcsős modell első fázisában, a család szociális egyensúlyának megteremtését és helyreállítását jelenti. A gyermekek védelméről és a szociális igazgatásról szóló 1997. XXXI. törvény, mely ma sem az egyetlen gyermekek védelmét érintő jogszabályi rendelkezés (Ld. még 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya 16.§, 67.§, az 1952. évi IV., családjogi törvény, és az 1978. évi IV. törvény, a Büntető Törvénykönyvről már tárgyalt szakaszai), egyik nővuma éppen az, hogy pusztán anyagi veszélyeztetettség esetén nincs lehetőség a gyermek

² Herczog Mária: Családpolitika és bűnmegelőzés (A Kriminológiai Közlemények külökiadása, Bp.-Szolnok, 1995. 375.old)

családból történő kiemelésére. A törvény lehetővé teszi, hogy a rászorult család anyagi támogatásokban részesüljön a fenti cél elérése érdekében.

A törvény a gyermek érdekében mérlegelési lehetőséget biztosít a települési önkormányzat képviselőtestületének, hogy mind a rendszeres, mind a rendkívüli támogatást természetbeni ellátás formájában is nyújthatja. A törvény csak felsorolásszerűen nevesíti a természetbeni ellátások esetleges formáit, így különösen az ellátások térítési díjának, valamint tankönyv, tanszer beszerzésének átvállalását. A gyakorlat azt mutatja, a természetbeni ellátás sokszor üdvösebb a gyermekre nézve, hiszen garantálja az ő szükségleteinek kielégítését, én magam is ezt a megoldást tartom a legtöbbször a járható útnak. De kizárólagos alkalmazása nem adhat esélyt a család felelősségérzetének fejlesztésére, és a család iránti bizalmatlanság, a család erejét megkérdőjelező magatartás szintén rombolhatja az amúgyis krízishelyzetét élő közösség önértékelést, így a két ellátási forma szelektív alkalmazását helyeslem.

A törvény új eleme a gyermeki jogok beillesztése. A gyermekvédelem Magyarországon most jutott el először a családi szülői- gyermeki jogok integratív megfogalmazásának szintjére. Erre a deklarációra már régóta szükség volt (sürgette ezt egyébként az ENSZ Közgyűlése által 1989. november 20-án elfogadott, a Gyermek jogairól szóló Egyezmény (a továbbiakban: New York-i Egyezmény), amelyet a magyar Országgyűlés az 1991. évi LXIV. számú törvénnyel emelt be a nemzeti jogrendbe.

Sajnos fennáll a veszélye annak, hogy „előáll egy olyan helyzet, amelyben konzerválódik a gyermekjogainak a családétól és a szülőkétől elszakított felfogása, s gyermekvédelmünk „elmaradott” intézményrendszere úgy abszorbeálja e „modern” integratív felfogást, hogy közben éppen az annak lényegét adó szemléletet hagyja elsikkadni.”³ Ennek az is következménye lehet, hogy a beidegződésektől vezérelt intézményrendszer a gyermek érdekeinek, jogainak sérelmét továbbra is a hagyományos módon, a gyermek „megmentésével”, és nem az egész családi közösség gondjainak megoldásával akarja és tudja kezelni. De legyünk optimisták! A gyermekvédelmi törvény minden erejével azon van, hogy a fentiekben leírtak ellenkezőjét bizonyítsa, a törvény olyan intézményrendszert épít ki, amely eleget tesz a már említett ún. New York-i Egyezmény elvárásainak is.

A gyermekvédelem rendszerének bemutatásában talán nagyobb hangsúlyt kaphatott volna a rendszer alfája és ómegája: a gyermekjóléti szolgálat. A Szolgálatot 1997. november 1-jétől kellett létrehozni és működtetni. A Szolgálat az információáramlás központja, hozzá futnak be a jelzések az egészségügy, a közoktatás, a civil szféra és az állampolgárok, valamint szerencsés esetben a rendőrség részéről, a Szolgálat közvetít a gyámhatóság és a gyermek krízisállapotát észlelő szervek között. Ezt a közvetítő funkciót 1999. november 1-jétől már a Gyermekjeink védelmében elnevezésű program segítségével tudják megvalósítani, mely program eredetije Angliában látott napvilágot „Looking After Children” elnevezéssel az 1990-es évek elején. A programot mára számtalan nyugat-európai országban, Ausztráliában és Kanadában is használják, ami azért jelentős, mert így a néhány év alatt felgyűlt adatokból kiváló nemzetközi összehasonlítású elemzések készíthetők majd.

A program alapját az ún. egyéni és családi törzslapok jelentik, melyek kitöltését akkor kell elkezdni, amikor a gyermek veszélyeztetettsége okán a gyermekjóléti szolgálat elkezd a család gondozását. Az újszerűség abban rejlik, hogy az adatgyűjtés országosan egységes, és alkalmas a tervezés, a döntéshozatal, a felülvizsgálat és monitorozás elvégzésére azoknak a gyermekeknek és fiataloknak az esetében, akiket védelembe vettek, akik helyi ellátásba, illetve onnan szakellátásba kerültek, majd jó esetben vissza a családjukba.⁴

³ Kerezi Klára: A gyermekek jogainak védelme (Acta Humana 1997/26. szám 46. old.)

⁴ „Gyermekeink védelmében”, Kézikönyv a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ellátásban résztvevők gondozását-nevelését segítő adatlapok használatához. Szerk.: Her-czog Mária (Országos Család-és Gyermekvédelmi Intézet, Bp. 1999. 30. old)

A gyermekvédelmi törvény törekvései közt szerepel az intézményi formák minél szélesebb variációjának megvalósítása. A törvény az átmeneti gondozás jogi lehetőségét teremti meg, megszüntetve az intézeti elhelyezés jogintézményét. A törvény az átmeneti gondozás egyik formájaként a helyettes szülők új jogintézményét vezeti be. Ezen családok gondozásában élő gyermek szüleinek szülői felügyeleti joga érintetlen marad. A törvény lehetőséget biztosít arra is, hogy a gyermekek átmeneti gondozásának helyén a gyermekek otthontalanná vált szülei is elhelyezést kaphassanak. „Ez a gyermekvédelmi törvény egyik neuralgikus pontja, ugyanis nagyon sok helyen alkalmazzák ma még a gyermekotthoni elhelyezést az átmeneti otthonok alternatívájaként, ahol azokat még nem hozták létre. Sokhelyütt a jogszerűség látszatát keltve kreálnak hozzá indokot – „Tisztességesen élő család nem juthat hajléktalanságra... ezek biztosan nem akarnak dolgozni, s talán még italoznak is...a gyermekeiket elhanyagolják, piszkosak, rendetlenek! Az alapellátás hiányát azonban nem jogszerű és nem elfogadható a gyermek családtól való elszakításával, főként nevelésbe vétellel pótolni!”⁵

Összefoglalóan: ezek az intézmények mind a veszélyeztetettség megelőzését szolgálják, és lépéseket tesznek a családi integritás fenntartásának irányában. Az elsődleges megelőzés nem korlátozódik a szociális intézkedésekre.

A rendőrség szerepvállalása a megelőzésben, egyéb rendészeti eszközök

A rendőrség, a civil szervezetek önkormányzati szinten hatékonyan tudnak a gyermekekkel foglalkozó intézményekkel együttműködni. A rendőrség szerepvállalása a megelőzésben nem utópia, mutatja ezt egy svédországi példa is. „A rendőrség különböző foglalkozásokat, programokat szervez a fiatalok számára. Az ilyen programok a rendőrség elképzelése szerint kétféleképpen válhatnak ki bűnmegelőzési hatást. Ha értelmes szabadidő-eltöltési lehetőséget biztosítanak számukra, akkor a fiatalok tartózkodnak a negatív magatartástól, a bűncselekmények elkövetésétől. Emellett, hajó kapcsolat alakult ki a rendőrség és a fiatalok között, akkor a rendőrség képes lehet pozitív társadalmi értékeket közvetíteni, és segítséget tud nyújtani abban, hogy a fiatalok pozitív célkitűzésű társadalmi csoportokba integrálódjanak.”⁶ Írországban 5. osztályos gyermekeknek konkrét esetek bemutatásával meséltek a bűncselekmények nyomozásának menetéről, a rendőrök, valamint a bírák munkájáról. A program eredményességét kérdőívekkel vizsgálták, mely a rendőrséggel szembeni attitűdök, illetve az antiszociális magatartáshoz való viszonyulás változásait mérte. Az eredmény azt mutatta, hogy a programban részt vevők lényegesen többet tudtak az igazságszolgáltatás rendjéről és a normakövetésről, mint kortársaik.⁷

A fiatalokhoz való közelebb kerülés viszonylag új formáját jelenti Magyarországon a rendőrség által az 1992-1993. tanévben indított ún. DADA-program. A DADA a dohányzás, az alkohol, a drog és az AIDS szavak kezdőbetűiből alkotott mozaikszó. A rendőrség célja Magyarországon is a fiatalok segítése és a rendőrség pozitív képének megteremtése, erősítése az állampolgárok körében. Ide sorolható kezdeményezés az ún. anti-drog diszkók létrehozása, valamint az 1997-ben a rendőrség ifjúságvédelmi munkatársainak szervezésében és részvételével zajló program-sorozat, „Gondolkodom, tehát vagyok” címmel, amelynek keretében a rendőrök egy rockzenekarral tartottak beszélgetéseket a drog pusztító veszélyeiről. Léteznek közvetett módszerek is, melyek bűnmegelőzési kiadványok megjelentetését jelentik. A kiadványok egy-egy korosztályhoz szólnak vagy speciális

⁵ „Gyermekeink védelmében”. Kézikönyv a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ellátásban résztvevők gondozását-nevelését segítő adatlapok használatához. Szerk.: Herczog Mária (Országos Család-és Gyermekvédelmi Intézet Bp.1999. 58.old.)

⁶ Bolyai János: A közösségi rendőrség (Büntetőpolitika, bűnmegelőzés – tanulmánygyűjtemény a szociális szakképzés számára – Bp.1994. 117.old.)

⁷ Bolyai János: A rendőrség ifjúsági bűnmegelőző tevékenysége Írországban (Belügyi Szemle 10./1997. Bp. 1997.78.old.)

bűncselekményfajták megelőzési lehetőségeit taglalják. A rendőrség megjelent a különböző tömegkommunikációs eszközökben is, próbálkozott tanácsadással és rövidfilmek vetítésével.⁸

Léteznek olyan kontrolleszközök, amelyek a bűnelkövetés objektív feltételeire kívánnak hatni, ezek az ún. szituáció orientált eszközök. Ebbe az irányba tett lépéseket Hollandiában pl. a „szociális gondnok projekt”. A lakótelepeken a szociális gondnokok alkalmazása mellett egyéb eszközöket is bevetettek a bűnözés csökkentésére, az életminőség javítására. Ezeknek az eszközöknek 58%-a a közösségi területek biztonságának fokozására irányult (l, az épületek és garázsok elérhetőségének csökkentésére, a bejárati ajtók betörés-biztonságának fokozására, a közvilágítás javítására).⁹

⁹Rendészeti eszközökkel Magyarországon is lehetne tompítani a „bűnözési vágyakon”: fokozott közvilágítással vagy a szórakozóhelyek rendszeres ellenőrzésével a veszélyzónák átalakíthatóak. Nem lenne rossz ötlet például, az ahogy az USA-ban a diszkók környékén újabban homokzsákokat helyeznek el, hogy a fiatalok a szórakozóhelyekről kijöve az alkohol és a szuggesztív zene hatására bennük felgyülemlett agressziót és feszültséget ezeken vezessék le. Lényegesen egyszerűbb megoldás, mint pótolni a garázda cselekmények „áldozatait” és felelősségre vonni az elkövetőt.

Figyelmet kellene fordítani az ún. „defensible space”, a védhető területek kiépítésére. Oscar Newman elgondolásának lényege az, hogy a lakóterületeket privát, félprivát és félnyilvános zónákra kellene osztani. Ezzel megteremthetővé válna a lakóközösségek valódi egymásra odafigyelő közösségé válása, nagyobb biztonságot adva ezzel a régióknak.

2. A MÁSODLAGOS MEGELŐZÉS

A speciális gyermekvédelem

A másodlagos megelőzés a speciális gyermekvédelem szférájába tartozik, a cél immár a veszélyhelyzet megszüntetése. A speciális gyermekvédelem rendszerébe új elemek épültek be, és számos meddő intézmény, köztük az ún. védő- óvóintézkedések is megszűntek. A védő-óvó intézkedések helyébe az ún. védelemben vétel intézménye került. Az önkormányzat jegyzője tulajdonképpen két esetben veheti védelemben a gyermeket, ha az környezeti vagy magatartási okból veszélyeztetett. A törvény szerint a települési önkormányzat védelemben veheti a szabálysértési hatóság értesítése alapján a tanköteles vagy rendszeres oktatásban részesülő, szabálysértést elkövető fiatakorút, valamint a nyomozóhatóság nyomozást megtagadó határozata alapján a 14. évét be nem töltött gyermeket is. Kiemelkedően fontos annak meghatározása, hogy a védelemben vétel meghatározott egyéni gondozási-nevelési terv alapján történjen, és annak indokoltságát a jegyző félévenként felülvizsgálja. A Heves Megyei Családsegítő vezetője, Jékli Sándor gyakorlati szakember, ezt az egyéni gondozási-nevelési tervet tartja a legfontosabbnak, ezáltal megvalósulhat ugyanis egy koordinált és ellenőrzött gyermekvédelmi tevékenység. A fentiekben már említett Gyermekünk védelmében című program a védelemben vétel életszerűségének előmozdításához egy leegyszerűsített adatlapot készített, melynek segítségével a családgondozó és a család igényeinek messzemenő figyelembevételével lehet elkészíteni a gyermek gondozási tervét.

A gyermek veszélyeztetettsége elérheti azt a szintet, amikor a gyermek családból való kiemelésére van szükség. Van ennek a „kiemelésnek” egy ellentmondásos vetülete. Ma a család disz-funkcionális működését jelző tüneteket a felnőtt családtagok magatartásaként észleljük és stigmatizáljuk, s a jelenség kezelésére szolgáló eszközeink is ennek megfelelően alakulnak. Egyre szorosabban kapcsolódik össze a gyermekek nevelésének elhanyagolása, gondozásának elmulasztása más deviáns magatartásformákkal, különösen az alkoholizmussal és a bűnözéssel. A felnőtt családtagot

⁸ Csendes László: Az ifjúkori bűnözés helyzete (Belügyi Szemle, Bp.1997.10.szám 27.old)

⁹ Kerecsi Klára: Bűnmegelőzési gyermekvédelem Hollandiában (Kriminológiai Közlemények 50.szám, Magyar Kriminológiai Társaság, Bp. 1994. 54.old.)

megpróbáljuk jobb belátásra, magatartásának megváltoztatására bírni, s ha ez nem következik be, akkor nem a szülőt, hanem a kiskorút emeljük ki a családból.

Az új gyermekvédelmi törvény egyik sarkalatos pontja a családból kiemelt gyermek tartós és megfelelő környezetének megteremtésére irányuló szervezett munka. Ha az állam kiemeli a gyermeket a családból, a következő kötelezettsége keletkezik: célirányos munkát kell folytatnia annak érdekében, hogy a gyermek – lehetőség szerint rövid idő alatt – megfelelő és tartós környezetbe kerüljön a vérszerinti családban, hozzátartozó családjában, örökbefogadó szülőnél, nevelőszülőnél vagy másutt. Ez a „másutt” elsősorban gyermekotthoni elhelyezést jelent, amely alternatívaként utolsó helyen jelenik meg, és a gyermekvédelmi törvény hatására ezen intézmény felépítése is jelentős változásokon megy keresztül.

Szerencsésebb azonban, ha a gyermeket nevelőszülőnél helyezik el. Itt egy gondolat erejéig kitérnék egy pozitív kezdeményezésre. Tudjuk, hogy a veszélyeztetettek körében igen nagy százaléku a cigány származásúak aránya, ezért kezdődött el 1993-94-ben a hivatásos cigány nevelőszülők képzése. Véleményem szerint ez azért áldásos, mert a gyermek közelebb kerülhet a gyökereihez, és biztosabb identitástudattal rendelkezhet, s legalább saját kulturális közegéből nem szakítják ki. Gondolataimat támasztja alá az is, hogy az 1989-ben Nagy-Britanniában hatályba lépett Children Act második elvként fogalmazza meg a gyermek jóléte címszó alatt, azt, hogy a gyermekek vallási, etnikai hovatartozását, kulturális és nyelvi hátterét minden intézkedésnél figyelembe kell venni, így a nevelőszülők és örökbefogadók kiválasztásánál is. Nem véletlen, hogy Nagy-Britanniában a fekete bőrű lakosság tagjai tiltakoztak az ellen, hogy gyermekeiket más nemzetiségű családnál helyezték el vagy adják örökbe, ezzel a gyermek elveszti önazonosságát, és nem fogja sehol sem otthon érezni magát a világban. Ugyanez a helyzet a hazai cigány lakosság körében is.

A Gyermekjóléti Szolgálat szerepet kap a másodlagos prevencióban is, a családból való kiemeléssel egyidejűleg programot készítenek a tartós és megfelelő környezet eléréséhez szükséges teendőkről. A Gyermekünk védelmében című program az otthonot nyújtó ellátásban részesülő gyermekek fejlődését is elő kívánja mozdítani az ún. Fejlődés és feladatok (korcsoportos) munkafüzet használatával, mely a gyermek életének minden területén átfogóan segítséget tud nyújtani a gyermekvédelemben dolgozóknak. A munkafüzetek az egészség, a tanulás, az értelmi fejlődés, a játék, a személyiségfejlődés, az éneklődés, a családi és közösségi kapcsolatok, az ápoltság, a viselkedés, a másokban keltett benyomások, az érzelmi, magatartásbeli fejlődés és az önállóság kérdéseivel foglalkoznak, és adnak fogódzkodót.

A gyermekvédelmi törvény egyik központi feladata a vérszerinti szülő és a gyermek kapcsolatának segítése:

7.§ (4) A gyermeknek joga van származása, vérszerinti családja megismeréséhez és a kapcsolattartáshoz.

9.§ (1) Az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekjoga különösen, hogy életkorához, egészségi állapotához, fejlettségéhez, valamint egyéb szükségleteihez igazodóan,

h) családi környezetébe való visszatérését kezdeményezze,

i) személyes kapcsolatait ápolhassa...

A gyermek helyes szocializációjának segítését és az egyéni kötődések erősödését várja a törvény az intézeti gyámság felszámolásától. Az intézeti gyám nyilvánvalóan nem tudott megfelelni a törvény által ráruházott kötelezettségeknek, hiszen több száz, esetenként több ezer gyermekkel érdemi kapcsolatot nem tudott kialakítani. Gyermekek ezrei nőttek fel úgy, hogy gyámjukkal soha, egyetlen alkalommal sem beszéltek. A gyermekvédelmi törvény főszabályként a gyámságot a nevelkedési helyhez (nevelőszülő, gyermekotthon) köti és kivételesen teszi lehetővé a hivatásos gyám kirendelését. Ilyen esetben egy hivatásos gyám maximum 40 gyermek gyámságát láthatja el, ezzel lehetővé téve a gyám és a gyámolt közötti személyes kontaktus kialakítását és fenntartását.

A speciális gyermekvédelem változásai is abban az irányban próbálnak hatni, hogy a természetes családi kötődések ne számolódjanak fel. Eleget téve ezzel a New York-i Egyezmény elvárásainak: „Az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják a mindkét szülőjétől vagy ezek egyikétől külön élő gyermeknek azt a jogát, hogy személyes kapcsolatot és közvetlen érintkezést tarthasson fenn mindkét szülőjével, kivéve, ha ez a gyermek mindenek felett álló érdekével ellenkezik.”¹⁰ Vagy, ha erre végképp nincs lehetőség, a gyermeket akkor is humánusabb kapcsolatrendszer vegye körül, veszélyeztetettsége ellenére legyen reménye „normális emberi életre”, a társadalomba való egészséges betagozódásra. A másodlagos megelőzés annak igyekszik gátat szabni, hogy a gyermek sértetté vagy áldozattá váljon.

Az igazságszolgáltatás jelenléte a másodlagos megelőzésben

Nem szabad a másodlagos megelőzést sem a gyermekvédelem kizárólagos feladatává tenni. Hogy a rendőrség szerepe és feladatai ezen a szinten is mennyire meghatározóak és döntőek (lennének), bizonyítja az ORFK főkapitányának 16/1991. számú intézkedése, mely a rendőrségen belül 1989-ben létrehozott bűnmegelőzési szolgálat feladatait szabályozza. A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb előírás:

A RENDŐRI SZERVEK

„járuljanak hozzá az ifjúság körében a bűnözés terjedésének akadályozásához, és lépjenek fel a deviáns magatartások ellen;

- derítsék fel és ellenőrizzék:
- a fiatalok antiszociális kortárs csoportjait,
- csoportok kialakulásának gócait
- a csavargó, szökött gyermekek és fiatalok bűnhelyeit;
- az eltévedt vagy csavargó gyermekeket a legközelebbi rendőrségre be kell kísérni, és az így előkerült gyermek környezetéről feljegyzést kell készíteni,
- a csavargás miatt bekísért kiskorút elő kell állítani, és ki kell hallgatni...”¹¹

A gyakorlat azonban sokszor elmarad az előírásoktól. „Jellemző ugyanis a rendőrségre, hogy a küldetéstudattól áthatva, a közérdekre hivatkozva súlyos károkat okoz. Van ugyanis, hogy ha csak felrémlik a veszélye annak, hogy egyik-másik gyermek például a kábítószer közelébe jutott, a rendőrség a kétségbeesett környezet kérő szavára büntetőeljárással válaszol, de nem az igazi bűnös terjesztőre összpontosítva, sokkal inkább a nem védekező, kiszolgáltatott és most már többszörösen bajban lévő, a rendőrségtől pedig valóban segítséget kérő gyermekekre.”¹¹

A rendőrség védelmében dr. Németh Zsolt kriminológus egy előadáson azt is megjegyezte, hogy „nagyon sok rendőr éppen azért megy a nyomozóhatóságra dolgozni, hogy ifjúságvédelemmel foglalkozzon, erre azonban a bűnözés megnövekedett mértéke miatt nincsen lehetőség. Minden szabad kapacitásra szükség van ugyanis a bűnüldözésben.” A pozitív törekvések között érdemes számon tartani, hogy 1997-ben Csendes László arról számol be, hogy a javítóintézetben nevelkedő fiatalok részére szervezett Bűnmegelőzés-parti című rendezvény során a fiatalok megnyíltak, és fogékonyak voltak a segítségnyújtásra. A hasonló ötletek a továbbiakban is támogatandók.

Azt is reméljük, hogy a gyermekvédelmi törvény az eddig aggályosnak tartott rendőri pozíció megfelelő elhelyezésében is segítséget nyújt, ugyanis világossá válik, hogy a rendőrség része a gyermekvédelmi rendszernek, és mint ilyen, együttműködéssel tartozik, és együttműködésre számíthat a rendszer többi szervétől, különösen a jelzésadás tekintetében.

¹⁰ Egyezmény a Gyermekek Jogairól (kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény) 9. cikk 3.pont

¹¹ Németh Zsolt: A gyermek- és ifjúságvédelem néhány aktuális kérdése rendőri szemszögből (Család, Gyermek, Ifjúság Bp. 1999/1. 28. o.)

A valódi megoldást azonban az jelentené, ha az országos vezetés nem ciklusonként döntene arról, hogy a bűnmegelőzés – beleértve ebbe a gyermekvédelmet – a rendőri munka része-e vagy sem; hanem komoly stratégiával, de legalább az elavult ifjúságvédelmi szabályzatuk újrafogalmazásával lepné meg az érintetteket.

Írország a másodlagos megelőzésben is tanulságos példával jár elől. Itt ugyanis a rendőri szerveken kívül az igazságszolgáltatás egyéb elemei is bekapcsolódnak a kallódó gyermekek sorsának jobbításába. „Az ír igazságügy-miniszter jóváhagyásával 1994-ben kezdődött ez a sajátos program. A bűnözéssel már valamilyen szinten kapcsolatba került fiatalokat egy erre a célra kijelölt büntetés-végrehajtási intézetbe viszik el, ahol megismertetik őket a börtönélettel. A cél rádöbbeneni a fiatalokat -akikben gyakran, főleg egyes filmek hatására, valamifajta férfias, kalandokkal teli és ezért vonzó börtönkép él – a börtönélet nyers realitására, annak személyes és családi kapcsolatokra kiható következményeire, a jövőbeni élet minőségére tett hatására. A programban való részvételt a rendőrség ifjúságvédelmi részlege, a pártfogó felügyelő és mindazon állami és önkéntes szervezetek javasolhatják, amelyeknek vállalt feladata a veszélyeztetett fiatalok részére való segítségnyújtás.”

3. A HARMADLAGOS MEGELŐZÉS

A harmadlagos megelőzés feladata az áldozatok és elkövetők humánus kezelése, a másodlagos viktimizáció és a bűnisméltés elkerülése érdekében.

A fiatalok elkövetők humánus kezelése

„A büntető igazságszolgáltatási rendszer – írja Farkas Ákos -puszta létével, de nem többlet tölti be társadalmi funkcióját. Megteremti a valószínűségét annak, hogy a bűncselekmény elkövetését felelősségrevonás követi, ill. hogy tevékenysége során felmutatja és ezáltal erősíti a társadalom által preferált értékeket.”¹²

Az elkövető a bűncselekmény elkövetése után először a nyomozó hatóságokkal kerül kapcsolatba. Bár látszólag a rendőrségnek nem sok keresnivalója van a bűnmegelőzés területén, nem irreleváns a kapcsolata, magatartása az elkövetővel szemben. „Shannon amerikai kriminológus hosszú időn keresztül folytatott vizsgálatait után úgy látja, hogy a korai életkorban bekövetkező rendőri kontaktusoknak egyenes következménye a későbbi elkövetések gyakorisága...”¹³ A rendőrségnek tehát törekednie kell az emberi bánásmódra, ehhez azonban a személyi állomány pszichés, kommunikációs és pedagógiai felkészültségét is fejleszteni kellene. Egy kutatásból kiderült, hogy nem kevés jelölt azzal a motivációval kéri felvételét a rendőrséghez, hogy ott kompenzálja önértékelési problémáit.¹⁴ Biztató jelnek tekinthető viszont, hogy az alapfokú rendőriskolákon már bevezették az intézkedés pszichológiája című tantárgyat. Erre hív fel az ún. Pekingi Szabályok 12. pontja is:

„12.1 Abból a célból, hogy a feladatukat a lehető legjobban lássák el, azokat a rendőröket, akik gyakran vagy kizárólag fiatalokkal foglalkoznak, vagy akik elsősorban a fiatalok bűnözés megelőzésével foglalkoznak, speciálisan kell oktatni és képezni. A nagyvárosokban külön rendőri egységet kell erre a célra létrehozni.”¹⁵

„A fiatalokkal szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalok helyes irányba fejlődjenek, és a társadalom hasznos tagjává váljanak.” (Btk. 108.§ (1))

¹² Gönczöl Katalin: Devianciák, deviancia kontroll, bűnmegelőzési stratégiák (Kriminológiai ismeretek-Bűnözés-Bűnözéskontroll, Corvina, Bp. 1996. 130.old.)

¹³ Molnár József: Életkor és bűnözés (i.e. kiadvány 261 .old.)

¹⁴ Lásd részletesebben: Bolyai János: A közösségi rendőrség

15 40/33. ENSZ minimum-követelményszabályai a fiatalok igazságszolgáltatási rendszeréről (40. ülés 98. napirendi pont)

Mommsen gondolataival élve, olyan a viszony a büntetőjog és a büntető eljárásjog között, mint amilyen a kés nyele és éle között. Az eljárás milyensége tehát nagyban befolyásolja, hogy a büntető igazságszolgáltatás eléri-e a célját.

Különösen igaz ez a fiatalkorúak körében, ahol a fiatalkorúakra vonatkozó speciális intézmények jöttek létre, melyek az eljárás szakszerűsítését és gyorsítását szolgálják. A fiatalkorúak ügyeivel a felsőbb szerv által kijelölt fiatalkorúak ügyészei és a fiatalkorúak speciális bírói tanácsai foglalkoznak. Az 1995. szeptember 1. napján hatályba lépett 1995. évi LXI. törvény, a Büntető eljárásról szóló 1973. évi I. törvény módosításáról (Be. Novella) mérföldkönek minősíthető a fiatalkorúakra vonatkozó eljárási szabályok tekintetében. Az új jogintézmények az eltelt időben ügyészi vizsgálat tárgyát képezték¹⁶, az intézmények ezen keresztül kerülnek bemutatásra.

Fontos újítás volt az ún. vegyes ügyek illetékességi szabályainak megváltoztatása (ti. az olyan ügyek, amelyekben fiatalkorúak is szerepelnek, mostantól már a fiatalkorúak tanácsának kizárólagos illetékességébe tartoznak), mely nagyobb mértékben szolgálja a szakszerűséget, de ahogy azt a Heves megyei fiatalkorúak ügyésze is megállapítja, a jogszabály módosítása kapcsán a Heves Megyei Főügyészségen e szakágban feladatot teljesítő ügyészek munkaterhei oly mértékben megnövekedtek, hogy ezek teljesítése más büntetőjogi területen dolgozó ügyészek igénybevételét tette szükségessé.¹⁷

A fiatalkorú személyiség-fejlődését talán legmeghatározóbban az előzetes letartóztatásba vétel befolyásolja. A bűnügyi statisztikai adatok szerint a '80-as évek közepétől kezdődően jelentős mérvű csökkenés következett be a fiatalkorúakkal szemben elrendelt előzetes letartóztatások számában. (1985-ben 1386, 1995-ben 641) A személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések ilyen nagymértékű csökkenése részben azzal hozható összefüggésbe, hogy az ügyészi jogalkalmazási gyakorlatban érvényre jutott az a szemlélet, hogy a speciális törvényi feltétel – a bűncselekmény különös súlya – tárgyi tényezők és körülmények alapján állapítható meg. A törvény szövegében a „különös tárgyi súly” kifejezés immár nem hagy kétséget afelől, hogy a külön feltétel megítélésénél a személyi körülmények nem vehetők figyelembe. Ahogy azt Füleki László (Heves megyei fk. ügyész) elmondta, eddig az volt a gyakorlat, hogy a szociálisan hátrányos helyzetűeket, különösen a cigány etnikumhoz tartozókat vették előzetes letartóztatásba, tekintet nélkül a bűncselekmény tárgyi súlyára. A törvénymódosítás kedvező hatása országosan is kimutatható. Az 1996. évben tovább csökkent az előzetes letartóztatásba helyezett fiatalkorúak száma (577). Hasznos volna az előzetes letartóztatás meddő idejét felhasználni terápiás tevékenységre, szocializációs programokra, valamint az oktatásban való részvételre.

A módosító törvény egyik legjelentősebb újítása, hogy a fiatalkorú előzetes letartóztatása a rendőrségi fogdán és a büntetés-végrehajtási intézeten kívül javítóintézetben is végrehajtható. Ez a módosítás a fiatalkorú azon érdekét szolgálja, hogy a felnőtt korúaktól való elkülönítése teljes legyen. (Erre egyébként utal a Pekingi Szabályok kommentára is: lásd Szabályok 13. pont.)

Az ügyészi jogalkalmazás kezdetben bizonyos mérvű idegenkedéssel fogadta a módosító törvény által bevezetett vádemelés elhalasztásának intézményét. A kezdeti időszakot követően fokozatosan kiszélesedett a vádelhalasztás gyakorlata. Az 1996. évben országosan 609 ügyben, 882 fiatalkorúval szemben halasztották el a vádemelést, ez 1998-ban már 676, 1999. I. félévében pedig 346-at ügyet jelentett, 952 illetve 529 személlyel szemben.

A törvény a fiatalkorú helyes irányú fejlődésében jelöli meg a vádelhalasztás célját. A megvizsgált ügyekben 148 fiatalkorú tekintetében telt el a vádemelés elhalasztásának tartama, a fiatalkorú gyanúsítottak túlnyomó többségével szemben eredményes volt a vádelhalasztás (148-ból 137, ami 93%-os eredményességet jelent), és csupán 11 fiatalkorúval szemben kellett az időtartam leteltekor vádat emelni.

¹⁶ Legfőbb Ügyészség, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Önálló Osztály: Összefoglaló jelentés a fiatalkorúakra vonatkozó egyes büntetőeljárásai és anyagi jogszabályok hatályosulásának vizsgálatáról, Bp. 1997

¹⁷ Heves Megyei Főügyészség: Ig. 22/1997. sz. Vizsgálati Jelentés (Eger, 1997)

A legfőbb ügyészségi vizsgálat jelentései szerint a megvizsgált ügyek elintézése során többnyire olyan felfogás érvényesült, hogy a büntetőeljárások kedvezőtlen időszerűsége miatt a gyors felelősségre vonást szolgáló tárgyalás mellőzése rendszerint alkalmasabb a fiatalkorúakra előírt speciális büntetési cél elérésére, mint a gyakran elhúzódó eljárásban a tárgyalás. A tárgyalás mellőzésénél indítványozott joghátrányok megoszlásában kiemelkedően nagy számban és arányban szerepelt a próbára bocsátás.

Jelentős újítás volt még a Be. 120/B.§ megalkotása, mely szerint az elrendelt javítóintézeti nevelésbe az előzetes letartóztatás, fogvatartás teljes idejét be kell számítani. További eljárási garanciát jelentett a fiatalkorúak számára a Be. §-ai közé a 302/A.§ beiktatása, mely szerint a kényszerintézkedésekkel kapcsolatos eljárásban a meghallgatás a védő távollétében nem tartható meg, valamint hogy a meghallgatásról a törvényes képviselőt és gondozót is értesíteni kell. A szabályozás kimondja, hogy a meghallgatáson a törvényes képviselő és a gondozó felszólalhat.

Érdeemes lenne végiggondolni, hogy a büntetőeljárás egyszerűsítésében, és lehetőség szerinti elkerülésében minden lehetséges eszközt felhasználtunk-e már. Skóciában 1968 óta létezik és majdnem változatlan állapotában működik az ún. Children's hearing, a gyermek meghallgatásának intézménye, mely a veszélyeztetett, hátrányos helyzetű, valamint kisebb kihágást elkövető gyermekek ügyeire keres megoldást. Az intézményt két okból nem tárgyalom a diverziós megoldások közt. Egyrészt azért, mert nemcsak bűnelkövető gyermekek ügyeivel foglalkoznak a meghallgatáson, másrészt azért sem, mert a kihágásokat elkövető gyermek vagy fiatalkorú neve bekerül a bűnügyi statisztikába, mely ezáltal az ügyészség számára is hozzáférhetővé válik. A rendszer lényege az, hogy egy laikusokból álló testület megvizsgálja a gyermek ügyét, melyről iskolai, szociális esetleg rendőrségi fórumokról érkező beadványokból szerez tudomást, és dönt az eljárás további menetéről. A testület a beadvány alapján dönthet az eljárás megszüntetéséről, javaslatot tehet a gyermek szociális tanácsadására és pártfogására, valamint az érintetteket meghallgatásra utalhatja, mely meghallgatást egy a helyi közösség tagjaiból kikerülő döntőbíró végzi. A meghallgatáson jelen vannak a szülők, más hozzátartozók, valamint az érintett szakemberek. A gyermek további sorsáról közösen döntenek, amely döntés nagyon ritkán jelenti a hatósági út választását. A rendszer lényege a közös gondolkodás a gyerekekről, segítő szándékkal, és nem büntető céllal.

Szankciórendszerek, javaslatok de lege ferenda

Az igazságszolgáltatás tehermentesítésére és a növekvő bűnözés problémájának kezelésére egyrészt a büntető igazságszolgáltatás rendszerén kívüli (diverzió), másrészt a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belüli (alternatív szankciók) megoldások intézményesültek.

A diverziót, a büntető igazságszolgáltatás rendszerén kívüli alternatívaként, az enyhe súlyú bűncselekményt elkövető (elsősorban fiatalkorú) személyek kezelésére vezették be. Igen hamar népszerűvé váltak olyan új elterelési formák is, amelyekben a sértett és az elkövető közötti mediáció, vagy a sértettnek nyújtott jóvátétel vált a büntető útról való elterelés feltételévé. A jóvátétel alatt a bűncselekmény következményeinek a kiegyenlítése értendő a bűnelkövető önkéntes teljesítése révén. Azonban a tartalmi körülírásra több fogalom használatos, így például kiengesztelés, konfliktusrendezés, tettes-áldozat-kiegyezés, elégtételadás. A mediáció intézménye most mára világ legkülönbözőbb részein működik, Ausztráliától Kanadáig, Új-Zélandtól az USA-ig és majdnem minden nyugat-európai államban. A mediáció lényege mindenhol ugyanaz, mindössze a végrehajtásban találunk eltéréseket az egyes országok között. A rendszer abban is hasonlóságot mutat, hogy minden állam sikerekről számol be a jogintézménnyel kapcsolatban: „Németországban pl. a fiatalkorúaknál a tettes-áldozat-kiegyezés alkalmazási gyakorisága nem haladja meg a pár százalékot...A viszonylag kevés alkalmazott esetről elmondható, hogy azok általában igen sikeresek. így például a kölni Waage projektnél az esetek 76,9%-ban, Tübingenben pedig az esetek 80,9%-ában

sikeresen zárták le a programot. „A siker alatt e tekintetben azt kell érteni, hogy a bűnelkövető a jóvátételt teljesítette, és a sértettnek már nincs a bűnelkövetőt megbüntető szándéka.”¹⁸

Speciálisan a fiatalok diverzióját szolgálja az ún. családi konferencia (family conference), melynek a lényege az, hogy a konferencia vezetője a gyermeket összehozza a szüleivel és más rokonokkal, akik alkalmasak arra, hogy a megértsék, a gyermek miért került olyan helyzetbe, hogy cselekményét elkövesse. A konferencián jelen vannak, és annak lebonyolításában és az érdemi döntés meghozatalában aktívan részt is vesznek a bűncselekmény áldozatai, továbbá a helyi közösség egyéb képviselői, hogy közösen dönthessenek arról; hogy a gyermek milyen tevékenységével tudná jóvátenni az általa elkövetetteket. Az intézmény amerikai tapasztalatairól a Család- és Gyermekvédelmi Intézet egy tanulságos konferenciáján részletesen is képet kaphattunk, és várható közeli hazai képzés és remélhetően széles körű alkalmazás is. A hazai büntetőjogban a vádemelés elhalasztása nevezhető diverziós megoldásnak, a tendencia pozitív, de nem elégséges.

A büntető igazságszolgáltatás rendszerén belüli alternatívák keresése során a nyugat-európai országok a börtönök zsúfoltságából eredő problémák megoldására hatékony, szabadságelvonással nem járó szankciókkal kívánták helyettesíteni a börtönbüntetést és csökkenteni az igazságszolgáltatás költségeit. „Az alternatív (közösségi) szankciók a közösségben végrehajtott és különböző szintű szabadságkorlátozással kombinált felügyeletet jelentenek, amelyek a reintegrációhoz szükséges támogatást is nyújtják az elkövetőnek.”¹⁹ Az alternatív szankciók tesznek leginkább eleget a büntetőjog bűnmegelőzési funkciójának. Ha az alternatív szankciók szabadságelvonással nem járó elemét vizsgáljuk, nálunk két alternatív szankció létezik főbüntetésként: a pénzbüntetés és a közérdekű munka.

A pénzügyi jellegű büntetések a fiatalok megbüntetésében nem játszanak komoly szerepet, mivel a fiatalok általában saját keresettel nem rendelkeznek. Bár a gyakorlatban dr. Kiss Rezső (Baranya megyei fk. bíró) tapasztalata szerint az egyik leghatékonyabb, legnagyobb visszatartó erővel bíró büntetés a pénzbüntetés lenne.

A szabadságelvonással nem járó szankciók közül más országok büntetés-kiszabásában is egyre nagyobb figyelmet kap a közérdekű munka vagy az ehhez hasonló jogintézmény. Magyarországon igen ritkán alkalmazzák ezt a büntetési nemet. A jelenlegi megelőző rendelkezések szerint fiatalokkal szemben közérdekű munka nem volt kiszabható. Mivel a Btk. fiataloknak azt tekinti, aki a bűncselekmény elkövetésekor nem töltötte be a 18. életévét, ez a rendelkezés akkor sem engedte meg a közérdekű munka alkalmazását, ha a bírói döntés idején a fiatal már betöltötte a 18. életévét. A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 1997. évi LXXIII. törvényhez fűzött miniszteri indokolás szerint: „Ez indokolatlanul szűkíti az ilyenkor alkalmazható szankciók körét, ezért a törvény (a Btk. Novella) a 18. életévét betöltött fiataloknál lehetővé teszi a közérdekű munka kiszabását”. Ezzel még nem kapja meg a közérdekű munka a jogos helyét a büntetőjogi szankciók körében. Hazánkban is arra kellene törekedni, mint nyugat-európai országokban, ahol a közösség javára végzett ingyenes munkavégzés a 16. életévét betöltő fiatalok elkövetőivel szemben már alkalmazható szankció; néhol azonban a diverzió feltételeként is működik, mint pl. Hollandiában. Ez a munkavégzés lehetne fogyatékosok otthonában elvégzendő szociális tevékenység, vagy idősök, betegek ápolása, vagy bármilyen hasznos társadalmi hozzájárulás, mely ráébreszti a gyermeket a bűncselekményével okozott kár súlyára.

Hazánkban a fiatalok ügyeiben a mellékbüntetések kiszabása nem vet fel különösebb problémákat, annál több kívánni valót hagy maga után az intézkedések gyakorlati alkalmazása.

¹⁸ Nagy Ferenc: A jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája (Büntetőpolitika, Bűnmegelőzés-Tanulmánygyűjtemény a szociális szakképzés számára -, Bp. 1994. 56. old.)

¹⁹ Kerecsi Klára: Az alternatív büntetések és végrehajtásuk (Kriminológiai Ismeretek-Bűnözés-Bűnözéskontroll, Corvina, Bp. 1996. 373. old.)

Az igazságszolgáltatási gyakorlatban, helyesen, kiemelt helyet kap a megrovás és a próbára bocsátás intézménye. Mindkét szankció alkalmas arra, hogy esélyt adjon a fiatalok elkövetőnek a „tisztalappal” indulásra, így a fiatalok személyiségfejlődése a bűnelkövetés ellenére sem sérül a kemény hatósági beavatkozás következtében. Van azonban ezen intézkedéseknek egy komoly „hátrüjtőjük”, a fiatalok nem érzik a szankció súlyát, így az gyakran nem teljesíti be a hozzá fűzött reményeket, a büntetés nem éri el célját.

Az alkalmazott intézkedések palettája (nem érintve a kényszergyógykezelés, az alkoholizmus kényszergyógyítása és az elkövetés kérdéseit, amelyek nem relevánsak a fiatalok vonatkozásában) mintha a megrovás és próbára bocsátás intézményeire korlátozódna, méltatlanul mellőzve a gyermekvédelem rendszerében működő pártfogó felügyeletet és a javítóintézeti nevelést.

Magyarországon a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt, a próbára bocsátott, a feltételes szabadságra bocsátott, a javítóintézetből ideiglenesen elbocsátott és az a fiatalok, akivel szemben a vádemelést elhalasztották, pártfogó felügyelet alatt áll, a fiatalok elkövető tehát szinte szükségszerűen kapcsolatba kerül a pártfogó felügyelővel. A pártfogó felügyelet célja, hogy az elkövető ellenőrzésével és irányításával elősegítse annak megakadályozását, hogy ismételt bűncselekményt kövessen el a fiatalok, és segítséget nyújtson a társadalomba való beilleszkedéshez, az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez.

A pártfogó felügyelői munka legfontosabb eszköze a magatartási szabályok betartatása volt, azonban ennek feltételei sem adták már az utóbbi években. Az általános magatartási szabályként létező „munkavégzési kötelezettség” betartatása szinte utópisztikussá vált. A felügyeleti jellegű alternatív szankció az általános magatartási szabályok közül a kapcsolattartást, a szükséges felvilágosítás megadását és a lehetőségekhez mérten a fiatalok törvényszolgái életmódjának ellenőrzését tudja ellátni. A legutóbbi években a bíróság a különös magatartási szabályok kiszabásának lehetőségével sem él, a pártfogó kezében így egyre kevesebb az eszköz arra, hogy pártfogoltjának életvitelét pozitív irányba befolyásolja, a fiatalok nem kell ugyanis tartani – pl. alkoholfogyasztása esetén – semmiféle következménytől. (Ez részben helyes is, mert így a pártfogó nem válik rettegett szabályellenőrzővé, aki lebukás esetén a büntetőjogi szankciót szorgalmazza. A felügyelet jobban eleget tud tenni segítő funkciójának.)

A Bv. tvr. értelmében a fiatalok pártfogó felügyeletét a gyámhatóság mellett működő pártfogó látta el. A törvény rendelkezései ellenére a pártfogók a megyei GYIVI-k mellett működtek, tevékenységük többé-kevésbé integrálódott a GYIVI területi munkájába. A gyermekvédelmi törvény a pártfogók helyzetét generálisan átalakítja. Helyüket a megyei gyámhivatal apparátusában jelöli ki, a feladat ellátói köztisztviselők lesznek, külön jogszabályban meghatározott képesítési feltételekkel, ill. köztisztviselők részére előírt vizsgakötelezettséggel. A fiatalok pártfogói részére ez a jogállás fokozottabb védelmet, nagyobb presztízt jelent, de kérdés, hogy feladataik tartalmi vonatkozásait hogyan képesek ellátni, mennyire részei a gyermekvédelmi szakmai hálózatnak.

Reméljük, ez majd változtat azon a helyzeten is, amiről Blaha Magdolna 1997-ben panaszkodott: a pártfogó felügyelő kezében szinte kizárólag a szociálpedagógia és a pszichológia segítőeszközei maradtak meg, a büntetőeljárás során például a pártfogó felügyelő mint egyszerű tanú jelenik meg, nem rendelkezik beleszólással a pártfogolt ügyébe, nincs szükség tanácsára pl. a magatartási szabályok meghatározásánál, a bíróság pedig igen ritkán ismeri annyira az elkövető személyiségét, mint pártfogója. Az intézkedés jogos helyét megkapva szervezeti rendszerében, szerves részét képezheti a megelőzést szolgáló, humánus szankciórendszernek.

A büntetőbíróság előtti ügyészi tevékenység statisztikai mutatói szerint (lásd a már hivatkozott LÜ. vizsgálat) az utóbbi években tovább folytatódott a javítóintézeti nevelés csökkenő tendenciája. A tételesen megvizsgált ügyekben az ügyészek összesen 124 fiatalokkal szemben tettek indítványt javítóintézeti nevelés elrendelésére, a bírósági határozatok mindössze három fiatalok esetében

tértek el az ügyészi indítványtól.²⁰ Az alacsony alkalmazás kérdésében, úgy érzem, hogy egymásra mutogatás folyik. Az fk. ügyész, elmondása szerint jónak találja az intézményt, de a bíróság ritkán szabja azt ki. Az fk. bíró szintén preferálja az intézményt, de kevés az ez irányban tett ügyészi indítvány. A javítóintézet pedig várja a lakókat”, és még a tudományos sajtóban is reklámozza magát, ha kell. (Pl. Dr. Kiss Mária – Katona Péter: Az intézetből elbocsátott lányok társadalmi beilleszkedésének vizsgálata című tanulmány, vagy Ferenczi György: Korszerűsítési törekvések, a Népjóléti Minisztérium 4.számú Leánynevelő Intézetében című munka.) Véleményem szerint a javítóintézeti nevelés, bár szabadságvesztéssel járó intézkedés, maximálisan eleget tesz feladatának. Fontos szerepet kaphatna a megelőzés rendszerében, a fiatalok ugyanis a javítóintézeti nevelésnél érzi a büntetés súlyát, de a pszichológiai és pedagógiai felügyelet teljes egészében eleget tesz a Pekingi Szabályok 22 pontjában előírt követelményeknek.

A büntetőeljárás és büntetőjogi szankció alanya gyermekkorú elkövető nem lehet. A gyermekkorú elkövetők reszocializációjára speciális krízisotthonok léteznek, ezeknek a fentiekkel összhangban, szintén az emberséges bánásmódra, és a nevelési funkció hegemoniájára kell törekedniük. A megelőzés lehetősége ebben a korban még valós, a feladat így még nagyobb odafigyelést igényel. Sajnos ebben a témában nem áll kellő kutatási tapasztalat a rendelkezésre, a jövőben fontos ennek a területnek a kivizsgálása. A speciális otthonok szakmai programjáról, eredményességéről nincsenek információk, és kérdéses, hogy a több ezer gyermekkorúra, aki szerencsére nem kerül intézetbe, milyen segítő programok, szakemberek várnak.

A fiatalok sértett kezelése

A kriminológia történetében megfigyelhető egy hangsúlyeltolódás. Kezdetben a vizsgálatok fókuszában maga a bűncselekmény állt, később az elkövető; a kriminológia a XX. század vége felé kezdett el figyelni a bűncselekmény áldozatára, és addigra váltak egyre népszerűbbé a viktimológiai kutatások. Érdemes idézni az e munkában élen járó P. Priestly megállapítását: „az áldozatokat illetően a hallgatás, az eltökélt közömbösség és tudatlanság érvényesült évszázadokon át, és most az elkövetők érdekében végzett igen sok munka kiegyenlítésére csak olyan szegényes szakirodalom létezik, amely a pénzbeli jóvátétellel és az áldozatok egy részének bizonyos fajta bűncselekmények létrejöttében való szerepével foglalkozik.”²¹

Az áldozatok segítése ma még gyermekcipőben jár, pedig szükség lenne az odafigyelésre. A gyermekek nem csak különböző bűncselekmények sértettjeivé, de ennek következtében a büntetőeljárás alanyaivá is válnak, elszenvedőivé annak az eljárásnak, amely még a felnőtt korú sértettek érdekeit, jogait sem veszi kellőképpen figyelembe. Nem kell különösebb indoklás ahhoz az állításhoz, hogy a büntető eljárásjog jelenlegi feltételrendszere jelentős mértékben hozzájárul a gyermekkorú sértettek másodlagos viktimizációjának kialakulásához. (A Zala Megyei Bíróság Büntető Kollégiuma más megyék bíróságainak képviselőivel együtt 1995-ben megvitatta a sértett helyzetét a büntetőeljárásban, az elemző vizsgálat kimutatta, hogy a sértett a büntetőeljárásból kiszorult, s az eljárásnak szinte az utolsó szereplőjévé vált. A büntető felelősségre vonás során eljáró hatóságok gyakran nem tartják be az áldozatokra vonatkozó jogi rendelkezéseket. Az új Be. Rendelkezéseinek hatálybalépésével a helyzet e téren is valamelyest javulni fog.) Különösen problematikus az a helyzet, amikor a kiskorú a saját szülőjével kerül szembe az eljárás során. Egy gyermek számára feloldhatatlan konfliktust okoz, és hosszantartó büntudatot teremt, ha saját szülőjére nézve kell terhelő vallomást tennie. E konfliktus csak a személyes segítségnyújtásban járatos személy

²⁰ Összefoglaló Jelentés 1997. 30. old.

²¹ Görgényi Ilona: A bűncselekmények áldozatait segítő szervezetek Európában és szerepük a bűnmegelőzésben (Büntetőpolitika, Bűnmegelőzés -Tanulmánygyűjtemény a szociális szakképzés számára – Bp. 1994. 88.old.)

szakmai támogatásával oldható fel. A kiskorú sértett védelmét az eljárási törvényben szabályozott, „kötelező védelem” biztosíthatná.

A sértett számára sok esetben a büntető-igazságszolgáltatás önmagában véve nem elégséges ahhoz, hogy a bűncselekménnyel okozott kárt és kellemetlenséget jóvátegye, mint ahogy erre az Európa Tanács is rámutatott. Az Európa Tanács szerint az áldozatnak nyújtandó segítség formái nagyon sokfélék lehetnek:

- sürgős segítség az azonnali intézkedést igénylő esetekben
- folyamatos orvosi, pszichológiai, szociális és anyagi segítség az áldozat viktimizációból történő felépüléséig
- tanácsadás a viktimizáció ismétlődésének elkerülésére
- tájékoztatás az áldozat jogairól
- bírósági tárgyalással kapcsolatos segítségnyújtás
- segítség a kárigény érvényesítéséhez.²²

Nagy-Britannia Európa legrégebb és legnagyobb áldozatszolgálati hálózattal rendelkező országa. Nagy-Britanniában 1982 óta létezik a kártérítésre kötelezésnek önálló formája is. A jóvátételi intézkedés mint önálló szankció alkalmazásának meg vannak a feltételei a sziget-országban, a bíróság azonban gyakran ódzkodik a kiszabásától. A jóvátételi intézkedés mint önálló szankcióforma ugyanis komoly büntetés-elméleti problémát vet fel. A bűnügyi szakemberek jelentős hányada a bűncselekmény elkövetését a jóvátétellel nem tekinti elintézhetőnek, mondván, hogy a joghátrány szükségszerű tartozéka minden bűncselekményre való reagálásnak. Az angol tapasztalatok azt igazolják, hogy a jóvátételi szankció (Compensation Order) önállóvá tételében célszerű betartani a fokozatosság elvét, vagyis első lépésként tanácsos a jóvátételi szankciót egyéb büntetések mellett, azok csökkentésével alkalmazni, csak azt követően önálló szankcióvá tenni.²³

Én mégis a német mintával foglalkoznék, hiszen a magyar áldozatsegítés is a Weisser Ring – nálunk Fehér Gyűrű – rendszerében épült fel. A Weisser Ringnek ma már több mint 230 hivatala van, amelyek első sorban a komoly kihatású bűncselekmények áldozataira koncentrálnak. Az áldozat megsegítésén túl a szervezet másik célja a bűnmegelőzés. Működésük anyagi alapjait a tagok hozzájárulásaiból, adományokból és a bűnelkövetők által befizetett pénzüsszegekből teremtik elő. Magyarországon az áldozatsegítés sajnos még nem mondható fejlettnak, de örömmel számolhatunk be a BRFK által újonnan bevezetett – külön a gyermekkorú áldozatok másodlagos viktimizációjának elkerülése érdekében -, pszichológusok által tervezett és berendezett gyermek-kihallgató szobájáról. A gyermek érdekét szolgálja az is, hogy vallomását csak egyszer kell elmondania, mert ez videóra rögzítve többször is visszajátszható.

Összegzés

Munkám célja tulajdonképpen az volt, hogy hangsúlyozzam, a gyermek- és a fiatalok bűnelkövetése általában pusztán tünet, (amely az esetek nagy részében át sem alakul felnőttkorú bűnözéssé), figyelemfelhívás, és intő jel, hogy baj van, hogy segítség kell! A felnőtt segítsége a gyermeknek egy olyan válságban, amit maga megoldani nem tud, és amelynek kialakulásáért a felelősség istenigazából nem is csak őt terheli. Hadd hivatkozzam itt Volentics Anna általam nagyon értékesnek tartott gondolataira: „a gyermekkor minden mástól eltérő szakasza az ember életének, mely mintegy alanyi jogon biztosítja a tévedés jogát a személyiség fejlődése terén, s ehhez ugyancsak alanyi jogon nem büntetést, hanem elsősorban segítséget kell kapnia.”²⁴

²² Görgényi Ilona: i.e. 79. old.

²³ Vigh-Láng-Miszlayné-Orlai-Vargáné: A bűncselekmények áldozatainak jogi helyzetére és kártalanítására vonatkozó nézetek és javaslatok (Belügyi Szemle 1995/2 36. o.)

²⁴ Volentics Anna: Elképzelések a fiatalok zártintézetű neveltek reszocializációs gondozásának korszerűsítéséről (Büntetőpolitika, bűnmegelőzés – Tanulmánygyűjtemény a szociális szakképzés számára, Bp. 1994. 157. old.)

A helyes elkövetői és sértetti kezelés már nem állhatja útját „a sebeknek”, de lehetőséget ad arra, hogy az elkövető reszocializálódjon, a sértett, amennyire lehet, feldolgozza az elszenvetteket. Nyilvánvaló, hogy a háromlépcsős megelőzési modellből, ha az első tökéletesen működne, nem volna szükség a másik kettőre. Ez természetesen hiú ábránd, és amíg ez így van, muszáj mindent megtenni annak érdekében, hogy legalább a mindig soros, következő megelőzési lépcső gátat szabjon a gyermek végső leszakadásának és elkallódásának. A bajba került gyermekeknek a szülők, a családsegítő központok, a rendőrség, a pedagógusok csak a kellő összhang megteremtésével tudnak a hónuk alá nyúlni, hiszen itt rendszerint olyan bonyolult feladatról van szó, amit csak közösen, együttes erővel lehet kezelni.